

Л. Д. Бабушка, канд. філос. наук,
доцент кафедри філософії НУХТ

РОЗВІДКА ПРО КРАСУ ЯК АБСОЛЮТНУ ЦІННІСТЬ (ІСТОРИКО-ЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ)

До проблем, які у своєму розв'язанні набули певної історичної традиції, і в той самий час не можуть вважатися такими, що втратили свою актуальність чи отримали остаточне осмислення, належить теорія краси інтерпретована в естетичному контексті як абсолютна цінність.

В умовах початку третього тисячоліття єдиний світ цінностей, притаманний традиційній культурі, втратив свою очевидність. Останнім часом досить прозоро звучать думки нігілістичного характеру стосовно традиційних класичних цінностей у культурі й мистецтві, зокрема, це позначилось на філософських та естетичних дискурсах у ставленні до статусу фундаментальних категорій, до яких належить краса як універсум людських інтересів. Натомість панівною стає естетизація потворного, іронія переосмислень і культ антикраси в полоні неоавангардних експериментів. Усі ці ознаки часу зовнішнім чином заперечують будь-які спроби віднесення краси до абсолюту в його глибоко ціннісному вияві. Хоча сама історія естетичних вчень від її найдавніших часів сповнена ідеями протилежного характеру в розумінні відносності уявлень про красу, плинності її ціннісних орієнтирів у соціально-історичному вимірі. Саме ці дві тенденції історичного процесу знаходять своє вираження у співставленнях концепцій абсолюту і релятивності тлумачень краси.

Звернення до категорії краси як абсолютної цінності зумовлює необхідність урахування двох найголовніших часових вимірів, а саме: погляд на проблему під кутом зору пройденого історичного шляху в осмисленні одного з універсальних феноменів естетичного осягнення світу, яким є краса, в той самий час неодмінність включення цього творення (чи руйнування) в

контекст сучасного (принаймні впродовж ХХ століття на його зламі з новим відліком епох) способу естетичного світосприймання.

Осмислення краси як абсолютної цінності набуває методологічної значущості в кількох аспектах. По-перше, історико-динамічному, що дозволяє виявити різні шаблі краси, розкриваючи при цьому можливість бачити її саму (красу) в онтологічному сенсі більш «стереофонічно». По-друге, інтегративному, який на основі сходження до вищих рівнів ставить в одну залежність і супідрядність будь-які прояви феномена краси. По-третє, специфічне висвітленні краси в її незнищенності, оскільки незмінним джерелом залишається неосяжний світ можливостей, співвіднесених з буттям людини.

Проблема краси постійно була в центрі уваги дослідників, але бралася та чи інша грань її розуміння, що нерідко спонукало до однобічності і знову ж таки до абсолютизації певного її вияву. При такому баченні краса в сутнісному сенсі осмислюється як синтез певних часових вимірів і руху (чи темпоральності), де присутня також певна часова константа, говорячи мовою риторики «стилістична фігура».

Протягом тисячоліть людство притримувалось певної бінарності у сприйнятті й осягненні краси, яка тривала ще з часів Платона і Арістотеля. Заданий Платоном вектор чуттєво-інтуїтивного способу сприйняття світу, де краса артикулювалась як така і реалізувала своє буття стосовно світу ідей як трансцендентному, а прекрасне уявлялось як втілення краси у конкретних речах, практично фундував собою всю історію класичної філософської парадигми. З іншого боку, естетична концепція Арістотеля, яка уособлює раціональне, систематизоване знання про красу. Така бінарна модель світосприйняття дозволяє, у процесі аналізу сутності краси, вирізнити онтологічний та гносеологічний аспекти.

Отологічний аспект полягає у розумінні краси як предикату і значущого в собі явища – як абсолюту, тобто тієї одиниці виміру цінності, яка ідентична з власною сутністю (специфікою). Іншими словами, краса як невід’ємна,

абсолютна притаманна частка евдемонійності. При даному підході краса як абсолют постає певною незмінною даністю світовідношення людини, яка співпадає з її сутнісною самореалізацією і є самодостатньою цінністю. Зрештою, звернення до аналізу самого поняття уже показує «підвищений буттєвий ранг того, що називається kalon» [2].

Гносеологічний аспект виявляється у динаміці теорії краси, яка акцентована на виключності її значущості в системі ціннісних орієнтацій.

Розуміння краси як абсолютної цінності можна пов'язати з тезою Платона про «одвічність ідеї» краси, якої реальні прекрасні предмети стосуються лише опосередковано. Незважаючи на зміну концептуальних доктрин класичного періоду розвитку естетичної думки, сама «одвічна ідея» краси знаходить своє продовження у найрізноманітніших варіантах, проте сутність її залишається атрибутивною та інваріантною. Оскільки краса неперевбутьна своєю інгредієнтністю, генезою і притаманністю особливого сприйняття, тобто тієї риси людської діяльності, яка уречевлена у самій організації людської психіки і відповідно сформованих ціннісних орієнтацій.

Впродовж багатьох тисячоліть дивовижною схожістю виробилося уявлення і спосіб оцінки, які поступово знайшли своє відображення в категоріях краси і прекрасного. У праці “Наука і метод” А. Пуанкаре характеризує значення і сутність краси. З самого змісту розуміння ним краси можна зробити висновок про те, наскільки високе місце належить красі в ієрархії цінностей. Характерно, що у своїх теоретичних дослідженнях А. Пуанкаре неодноразово звертався до порівнянь мистецтва і довершених математичних формул, істини і краси. З певною ідеалізацією в оцінці вченого краси природи, і в той же час досить промовистим пошуком першопричини естетичних критеріїв ми зустрічаємось в його теорії. “Вчений, - пише він, - вивчає природу не тому, що це корисно; він досліджує її тому, що це приносить йому насолоду, а це в свою чергу дає йому насолоду тому, що природа прекрасна” [7]. Коли б природа не була прекрасною, міркує далі вчений, вона не вартою була б того, щоб бути пізнаною, “життя не вартим

було того, щоб бути прожитим» [7]. Не залишається сумніву в тому, що автором піднято цінність краси до певного абсолюту, а саме – абсолюту цінності життя. Зазначимо, що поняття краси («жити в красі», «життя красою») утримується як наріжне в культурі людства, засвідчуючи її гуманістичний потенціал.

А. Пуанкаре звертається до досить суттєвого уточнення – поділу краси на її глибинно притаманну основу і властивість бути саме цією ціннісною змістовністю і структурою через гармонію – і тут також, напевно, правомірно буде сказати – абсолют збіжності, оптимізація гармонії змісту і форми у явищі, а з іншого боку, ним називається поверхневий, «миттєвий» рівень краси.

Подібного роду питання про роздвоєність у красі вже неодноразово підіймалися в історії естетичних вчень. Однак французький мислитель звертав увагу на глибинно-закономірну її зумовленість, тотожну з істиною у математичному сенсі. Він зауважував з цього приводу, що йдеться не «про ту красу, яка кидається у вічі, і не про красу якостей і видимих властивостей» і далі також характерне зауваження, про те, що це не означає, ніби він подібної краси «не визнає аж ніяк», «а тому, що вона немає нічого спільного з наукою» [7]. Краса цікавила теоретика передусім як метод пізнання. «Я маю на увазі, - читаємо в праці А. Пуанкаре, - ту більш глибоку красу, - яка приховується в гармонії частин <...>. Це вона створює ґрунт, створює, так би мовити, остов для гри видимих красот, які тішать наші почуття, і без цієї підтримки краса миттєвих вражень була б досить недосконалою, як і все невиразне і минуше». Навпаки, - робить висновок мислитель, «краса інтелектуальна дає задоволення сама собою, і, можливо більше заради неї, ніж заради майбутнього блага роду людського, вчений прирікає себе на довгу тяжку працю» [7].

У теорії А. Пуанкаре відображується чимало тих розмірковувань над першопричинами краси, а отже її певними абсолютними першоелементами, здатними утворити цей феномен, не в останню чергу пов'язаний з сутністю

позаемпіричного підґрунтя, як, наприклад, корисна, оптимально вмотивована, доцільність. Однак у загальному підсумкові констатуються зміни, які відбувалися у поверненні до перших спроб канонізувати міру краси, ствердити раціонально - обчислювальний принцип, принаймні, визнаючи як загальну всеохоплюючу закономірність (космізм гармонії). За словами А. Пуанкаре, «прекрасна простота, прекрасна грандіозність» у будь-якому випадку – економія сил природи, яку навчилася пізнавати людина у відповідності мети і засобів. Звідси впливає той підхід в дослідженні краси, в якому присутні фундаментальні основи, що викликали чимало непорозумінь пізнання утаємничених причин. Мова йде про ті, вже давно укорінені в уявленнях, передумови краси, які пов'язуються з судженнями про глибинну гармонію. Саме вона (гармонія) набуває сили універсалізму, своєрідної «всеєдності», оскільки в ній на різних рівнях мікро- і макросвіту виявляє себе закон співмірностей у відношеннях. І ці ідеї далеко не другорядні, оскільки в них приховується раціональний сенс, але з однією необхідною зумовленістю деяких уточнень.

Справа в тому, що А. Пуанкаре бере саме поняття краси, як таке, що може бути прирівняним до будь-яких інших характеристик субстанційного змісту, тобто розуміння краси як першопочатку суцього, гармонії світу. При цьому необхідно враховувати й те, що краса в її сутнісному сенсі – це також оцінка і певною мірою визнання вищої міри критерію, пов'язаного з тією ознакою, яка найближча нашим симпатіям. Відповідно, враховується антропо-соціокультурний принцип аналізу краси, навіть при віднесенні її до природної даності, оскільки існує феномен сприймання та трансформацій, завдяки яким певний спосіб існування систем віддзеркалюється у психологічному аспекті (краса – це психологія краси).

Єдність онтологічного та гносеологічного підходів дає вихід на аксіологію краси. В теорії цінностей поєднана онтологія краси (реально існуюче прекрасне), а також ідея (поняття) краси, що об'єктивно визначене якостями предметів реального світу. Тому аксіологія не є суто психічним

феноменом. Психічні структури людини організуються на сприймання об'єктів з огляду їх естетичних якостей, міри життєвості (ідеї краси). І лише завдяки їх сформованості красою явищ предметів світу, психічні структури реагують на якості об'єктів. Даний аспект дослідження видається плідним, оскільки відкривається, що здібність трансцендування оперта, як на свою передумову, на чуттєву даність краси – на її формуючу здатність.

Впродовж усього періоду розвитку класичної естетики до модерністського періоду мала місце не лише зміна методу аналізу, але й зміна пріоритетів: космологічні – теологічні – антропологічні – панестетичні уявлення про феномен краси. Логіка історії в сукупності з її трансформаційними рухами, осмислення і звернення до яких дає підстави зробити висновок про те, що самі зміни в уявленні про красу відбуваються в соціокультурному контексті – від розуміння людини як «ціннісної міри» в античності, краси як вияву «божественного архетипу» у християнській культурі, тлумачення краси як явища нескінченної ідеї німецьким ідеалізмом до краси в її елітарному сенсі романтичним естетизмом, також краси як «об'єднуючого начала» основи буття російською традицією всеєдності. Усі ці приведені модифікації самодостатні й так чи інакше узгоджуються з тотожністю кінцевого у своєму явленні і нескінченні притаманністю людських «ціннісних мір». Віддаючи належне завершеності кожної концептуальної позиції, необхідно враховувати багатомірність самого абсолюту, а також здатність краси з її справді космічним універсумом і всеєдністю утримувати та відтворювати самоідентичність. Очевидно не буде помилкою сказати, що сам термін «абсолюту» не позбавлений смислової розбіжності, так би мовити у субстанційному контексті (ядро) та динамічно-ієрархічному (вершина досконалості). Поняття «абсолюту» утримує в собі смислову полісемію, певну лінгвістично-смислову полізнаковість, серед яких – довершеність, досконалість, вища міра неперебутності у своїй значущості, «вічна краса». Існує також світ семантики – і краса входить до нього, а це означає, що є певні стійкі відображення у знаках і цінностях.

Трансформація краси (зміна її граней) постає єдністю диференціацій і набуває діалектичного розвитку. Оскільки йде мова про перехід краси з одного стану в інший, то мається на увазі не абсолютне повторення минулого рівня розвитку, а еволюційний циклічний рух. Адже міняються грані її доміант, пізнання, синтез з іншими цінностями, але «дещо» у ній залишається незмінним. Це абсолют (начало) серцевини утримує себе протягом усіх часів з тих самих пір, коли людина почала творити красу в собі і світові.

Актуалізація інваріантності краси означає, що предметним полем історичної дії у всезростаючому масштабі стає зіставлення часів, через порівняння яких і виокремлюється стале, те, що не підпадає під владу плінності. Іншими словами, це «різновекторне просування до цінностей, що керують порівнянням часів» [4]. При такому баченні виникає метаісторична ситуація, коли «вічність сповнює мить» (Гете).

Метафізичний підхід до проблеми краси передбачає вивчення того, що зберігається, бо він реалізується через синхронічні виміри епох, їх збіжності, через інваріанти культури, активізацію минулого, через часові повернення, які утворюються навколо наскрізних, стрижневих цінностей людства (краси, добра, правди, долі, індивідуальності) та стверджують людину в її прагненні безконечного. Сучасний досвід доводить, що «основні цінності історії складає не те, що міняється в горнилі соціально-економічного прогресу, а інваріанти історичної діяльності, які зберігаються та збагачуються в цьому процесі» [4]. Тому національне відродження потребує ціннісного засвоєння всього того, що зберігається в часі, пробудження сталих цінностей, інваріантного змісту досвіду людства.

Не позбавлений сенсу й методологічного підґрунтя принцип співставлення абсолюту і релятивності в осмисленні феномену краси як ціннісного явища: нескінченність ідеї краси, за світоглядною традицією платонізму, і часова межа у відносних вимірах краси. Проблемі релятивізму краси, яка як закон підлягатиме різним історичним, соціальним і конкретно-

ситуативним впливам, приділяли увагу М. Каган, С. Моем, Я. Мукаржовський.

Принимая во внимание сложность такого явления как принцип расхождения в восприятии, которое нередко приводит к отождествлению эстетичных оценок с политическими, религиозными, психологическими, кастовыми и т.п., вызвано тем, что в разные периоды времени полнота восприятия разная, разнообразные изменения интересов предопределяют отличие направлений внимания, а, соответственно, и «выборку» из предмета тех или других аспектов (Н.Лосский, Р.Ингарден). Красота существует независимо от нас и нашего сознания даже в том случае, когда оценивается продукт человеческой деятельности. Но способность проявить красоту принадлежит лишь человеку (общественному субъекту), что сформировался благодаря практическому освоению мира, реалистическому отношению к действительности. Оценка зависит от вкуса и идеала личности, сквозь призму которых с мира человеческой культуры она делает отбор эстетичных ценностей. Оценка может быть истиной или ошибочной настолько, насколько отвечает объективной ценности красоты. Итак, самым фактом своего присутствия в сознании человека, обращенной к миру вещей, нельзя принять точку зрения, за которой красота толкуется лишь как эстетизм, позаутилитаризм или высочайшее наслаждение.

Беручи до уваги складність такого явища як принцип розбіжності у сприйнятті, яка нерідко приводить до ототожнення естетичних оцінок з політичними, релігійними, психологічними, кастовими тощо, спричинена тим, що у різні періоди часу повнота сприйняття різна, багатоманітні зміни інтересів зумовлюють відмінність напрямків уваги, а, відповідно, й «вибірку» з предмета тих чи інших аспектів (М.Лосський, Р.Ингарден). Краса існує незалежно від нас і нашої свідомості навіть у тому випадку, коли оцінюється продукт людської діяльності. Але здатність виявити красу належить лише людині (суспільному суб'єктові), що сформувався завдяки практичному освоєнню світу, реалістичному ставленні до дійсності. Оцінка залежить від

смаку та ідеалу особистості, крізь призму яких зі світу людської культури вона робить відбір естетичних цінностей. Оцінка може бути істиною чи хибною настільки, наскільки відповідає об'єктивній цінності краси. Отже, самим фактом своєї присутності у свідомості людини, зверненої до світу речей, не можна прийняти точку зору, за якою краса тлумачиться лише як естетизм, позаутилітаризм чи найвища насолода.

Впродовж всього періоду розвитку класичної естетики теорія краси як абсолютної цінності розвивалася у двох найголовніших параметрах: 1) збереження основної стрижневої лінії (власне абсолюту); 2) певної варіативності її тлумачень, здатних дати цілісне і всебічне уявлення.

Важливим у розвідці про красу як абсолютну цінність постає відображення діалектики категорій. Адже теорії ХХ - ХХІ століть з неабиякою гостротою властива дуальність прекрасне – потворне. Абсолютна краса як ідея, абсолют у повноті своїх чуттєвих виявів реалізується і в протилежному собі. Деструкція є об'єктивною реальністю, потворне є антиподом прекрасного. Хоча потворне, як і прекрасне, має своє історичні модифікації, особливо виразно ця контрверза позначена в період «проклятих поетів» (ХІХ ст.), де саме у зв'язку з потворним дістає обґрунтування «романтична іронія» як спосіб руху до утримання ідей абсолютної краси.

На відміну від класичної традиції, постмодернізм, заснований на деконструктивістській стратегії «трансцендентно означуваного» (Ж. Дерріда) і задає такий простір філософування, в якому проблема краси не артикульована. Такий напрям задав вектор до оформлення парадигми «постмодерністської чуттєвості» в 1980-х (Ж.-Ф. Ліотар, А. Меджилл, В. Вельш, Дж. Вейз), радикально відмінної від традиційного розуміння чуттєвої сфери як сфери презентації прекрасного і трансцензуса до краси.

Щодо естетико-мистецтвознавчих модифікацій, то Дж. Вейз вважає, що постмодерністи заперечують естетичні, моральні чи релігійні абсолютні і насаджують «власне розуміння життя», часто-густо знищуючи межу між прекрасним і потворним [6]. Відтак сучасне мистецтво нерідко критикується

як вороже до краси. Заявляючи про «призупинення епохи смислу та істини», філософ Ж. Дерріда засвідчує про трансгресивні процеси в сучасній культурі – нівеляція різноманітних директив, переступання норм та цінностей тощо. Руйнація історичних, культурних, психологічних підвалин є «констатацією універсального закону сучасності» [3]. Звісно, руйнація – це своєрідна метафора, але вона відповідає тим процесам, що відбуваються в теоретичному аспекті осмислення гуманітарних процесів другої половини ХХ ст.

На жаль, категорія краси, яка з повним правом може бути названа ровесницею і однією з найголовніших складових естетики від найдавніших часів її становлення, сьогодні залишається осторонь наукового дискурсу. Проблема краси в її багатогранності й історичному динамізмі залишається актуальною, так само як залишається актуальним драматизм гармонізації й наближення, або ж повне стрімке розходження у її вимірах між гносеологічними і онтологічними підходами. Загалом, феномен краси має універсальне значення як для дискурсу класичної, так і некласичної естетики, оскільки звернений до глибинних витоків розуміння цінності креативних сил людського буття, оптимізації творчого спілкування людини і середовища, природи мистецтва. У цьому сенсі краса вічна як і її призначення, невід’ємно пов’язане зі становленням людини як антропного, біологічного і соціального феномена.

Література:

1. Ващук О.А. Утрата эстетического значения в актуальном искусстве: постмодернистский аспект. // CONTEMPORARY ART – НОВІ ТЕРИТОРІЇ. Міжнародна науково-практична конференція. Тези. – К.: МБФ «ЕЙДОС», 2005.
2. Гадамер Г. - Г. Истина і метод. Т. 1: Герменевтика 1: Основи філософської герменевтики. – К.: «Юніверс», 2000. – С. 441.
3. Деррида Ж. О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только. – Мн. - Современный литератор, 1999. – С. 847.
4. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАРАПАН,

2003. – С. 216.

5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М.: Институт экспериментальной социологии. – С.-Пб.: Алетейя, 1998. – С.163.

6. Левчук Л. Т., Панченко В. І., О.І. Оніщенко, Кучерюк Д. Ю. Естетика: Підручник – К.: «Вища школа», 2005. – С. 365.

7. Пуанкаре А. О науке. – М.: «Наука», 1990. – С. 378.